

25. Тисяча років української суспільно-політичної думки. — Там само. — С. 149.
26. В'ячеслав Чорновіл: біографія, статті, цитати. — К., 2003. — С. 33.

Анотації

Дьяченко (Киндрачук) Н. М. Изменение главной цели Народного Руха Украины на Втором Всеукраинском съезде.

В этой статье автор рассматривает значение исторической роли проведения Второго Всеукраинского съезда Народного Руха Украины в борьбе за возрождение государственности и независимости Украины.

Diachenko (Kindrachuk) N. M. The shift of the main aim of Narodnyj Rukh of Ukraine in the Second All-Ukrainian meeting.

In this article the author reviews meaning of a historical role of the second all-Ukrainian meeting of Narodnyj Rukh of Ukraine in its fight for the rebirth of statehood and independence of Ukraine.

О. А. Коляструк

ДІЯЛЬНІСТЬ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО КОМІТЕТУ СПРИЯННЯ ВЧЕНИМ У 20-ТІ РР. ХХ СТ.

Доля національної інтелігенції за років радянської влади останнім часом привернула увагу багатьох українських учених. Спочатку її розглядали переважно крізь призму репресивних заходів режиму, потім дослідники зосередились на вивченні її професійно-фахових складових — вже достатньо ґрунтовно показана історія освітянської й академічної інтелігенції, літературно-мистецької, інженерно-технічної, духівництва, з'явилися розвідки про медично-лікарську та військову інтелігенцію. Значне місце в останніх дослідженнях відведено розкриттю матеріально-побутових умов життя і професійної діяльності. При цьому науковці згадують про заходи влади по виправленню злиденного становища працівників розумової і творчої галузей, зокрема крізь призму аналізу дій Комітету сприяння вченим. Втім спеціального дослідження, присвяченого Всеукраїнському комітету сприяння вченим (ВУКСУ), поки що не здійснено. Отже, об'єктом характеристики у нашій статті є початковий етап діяльності ВУКСУ, що охоплює 20-і рр. ХХ ст.

Комітет був створений на підставі спеціального “Положення про Всеукраїнський комітет сприяння вченим” [1], ухваленого РНК УСРР 31 жовтня 1921 р., яке було розроблене для реалізації раніше прийнятих урядом декретів “Про поліпшення стану вчених, спеціалістів і заслужених працівників (1920 р.) та “Про покращення побуту наукових працівників” (від 30 серпня 1921 р.).

Компетенція ВУКСУ, відповідно до цього положення і декретів, полягала, по-перше, в обліку і кваліфікації наукових працівників; по-друге, у підвищенні матеріального рівня наукових працівників шляхом видачі їм додаткового академічного забезпечення (продуктового і грошового); по-третє, у преміюванні наукових, науково-навчальних і науково-популярних праць; по-четверте, у виробленні і запровадженні в життя заходів з покращення житлових умов науковців, по-п'яте, у сприянні пенсійного забезпечення. Здійснення намічених заходів мотивувалось необхідністю найкращого використання наукових сил країни для відбудови господарства.

ВУКСУ, як і ЦЕКУБУ (Центральна комісія покращення побуту вчених) в радянській Росії, виник як екстраординарний орган по підтримці наукового і творчого потенціалу країни в умовах повоєнної розрухи і післяреволюційної реорганізації умов життя і діяльності інтелектуально-творчих працівників. “Збереження наукових сил і особливо цінних працівників науки, мистецтва і літератури, потрібних для соціалістичного будівництва, для розвитку народного господарства і культури, а також для найбільш дієвого забезпечення потреб робітничо-селянської оборони” [2] визнавалось державною необхідністю.

Комітет сприяння вченим був створений при РНК УСРР і складався, відповідно, з осіб, персонально призначених Раднаркомом; на них покладалась персональна і відомча відповідальність. У такий спосіб забезпечувалась необхідна узгодженість роботи Комітету, з одного боку, з центральними органами, безпосередньо зацікавленими у справі допомоги науковим працівникам, якими були наркомати освіти, охорони здоров'я, з іншого боку, з “Робосом”, “Робмисом” і наркоматами, які мали реалізовувати державну допомогу (наркомати продовольства, соціального забезпечення, житло-комунального господарства).

До складу комітету з правом дорадчо-консультативного голосу були введені також представники науки, освіти, мистецтва. Очолив ВУКСУ Д. Мануїльський. Почесним головою комітету було обрано В. Короленка. До бюро ВУКСУ ввійшли Г. Гринько, В. Затонський, М. Зотін, М. Долинко, С. Семковський, Д. Багалій, І. Кавалеров, О. Алов [3].

Організований у такий спосіб Комітет мав право входження до Раднаркому УСРР з матеріально-побутових питань життєдіяльності наукових працівників, готував і проводив через РНК заходи, спрямовані на їх поліпшення, і насамкінець, безпосередньо їх здійснював, реалізуючи державну допомогу. Види цієї допомоги — продовольче забезпечення у вигляді академічного пайка, грошове академічне забезпечення, що видавалось щомісяця по твердих ставках, лікування наукових працівників у спеціально відкритих санаторіях і будинках відпочинку і, врешті, захист житлових прав науковців.

Водночас інший напрям діяльності Комітету складали заходи, спрямовані на культурне об'єднання діячів науки і мистецтва з метою встановлення контролю над діяльністю інтелектуальних і творчих працівників, з'ясування їх настроїв, нівелювання в їхньому колі альтернативних поглядів на майбутнє країни, усунення ідейних опонентів. ВУКСУ мав сприяти владі в її політиці використання інтелігенції для реалізації її програм і планів. Створювані у цей час Будинки вчених, творчі клуби, лекторії мали виконувати, передусім, організаційну функцію по гуртуванню інтелігенції під контролем владних органів та інститутів.

Таким чином, основою всієї діяльності ВУКСУ було поєднання заходів радянської влади, що надавала грошові та матеріальні фонди і правову охорону, з самодіяльністю самих наукових і творчих працівників.

Механізмом реалізації такої програми був апарат ВУКСУ, що складався з Експертної кваліфікаційної комісії та Управління справами. При останньому діяли постійні спеціальні комісії з питань: 1) курортно-санаторного лікування і організації відпочинку; 2) пенсійного забезпечення і соціальної підтримки; 3) з житлово-комунальних проблем; 4) заохочення та преміювання; 5) зв'язків з відділеннями і уповноваженими на місцях, 6) зв'язків з закордонними науковими закладами і

товариствами. Діяли також тимчасово створювані комісії (наприклад, ювілейні). ВУКСУ мав своє господарське управління і бухгалтерію.

Місцеві відділення Комітету створювались у великих містах з розвинутою науково-освітньою, художньо-мистецькою інфраструктурою, вони діяли при виконкомах і включали до свого складу представників місцевих органів влади, профспілок і вищих навчальних закладів. У малих містах Комітет мав своїх уповноважених.

Початково передбачалось, що Комітет сприяння вченим — орган тимчасовий і діятиме лише в екстремальних умовах, поки не нормалізується життя і трудова діяльність науковців, освітян, художньої інтелігенції. М. Семашко в грудні 1922 р. писав: “Поза сумнівом, такі “ударні” спеціальні організації мають тимчасове призначення: привернути спеціальну увагу до даної галузі справ, висунути дане завдання як “ударне”, налагодити низку практичних заходів у даному напрямку. Поза сумнівом, настане момент, коли не буде необхідності у цьому надзвичайному органі, коли ті ж завдання будуть виконуватися звичним, “нормальним” шляхом” [4].

Вже наприкінці 1923 — на початку 1924 р., коли за умов непу становище вчених поступово стабілізувалось, РНК УСРР неодноразово ставив питання про припинення діяльності ВУКСУ з 1925 р. Але кінцеве рішення щодо ліквідації ВУКСУ так і не було ухвалено. Пролонгація дії Комітету мотивована тим, що він на цей час став головною сполучною ланкою у взаєминах влади з інтелігенцією, був випробуваним регулятивним інститутом і налагодив необхідну на той час систему контролю над нею. ВУКСУ діяв до 1938 р., з часом його повноваження змінювалися, у колі його функцій головними ставали наглядові, контролюючі і навіть репресивні.

Діяльність Всеукраїнського комітету сприяння вченим за весь час його дії можна належним чином простежити на підставі документів, що відклалися у ЦДАВО України, у фонді 331 — Уповноваженого Комісії сприяння вченим РНК СРСР при РНК УРСР.

У перший рік діяльності ВУКСУ, за приблизними підрахунками на підставі наявних документів, було проведено 51 засідання бюро ВУКСУ, на яких розглянуто понад 600 питань, біля

чверті з них складала питання принципового, постановочного і організаційного характеру, решта — питання поточної практичної роботи.

Аналіз декретів, указів, відповідних директивних розпоряджень та інструкцій й інших документів дає можливість зробити висновок, що держава від самого початку формування відносин з інтелігенцією виходила насамперед з власного інтересу, а не з гуманістичних засад опікування нею. Створення спеціального органу допомоги інтелігенції було вимушеним кроком з боку влади. Науковці і митці безпосередньо не виробляли матеріальних благ, їх розумова, інтелектуальна і творча праця не порівнювалась до фізичних зусиль робітників і селян по створенню матеріальної продукції. Інтелігентів відносили до представників буржуазної верстви, які завдяки своїй освіченості і здібностям зосередились на розумовій праці, і порівняно з міськими й сільськими трудівниками не вважались цінними і корисними працівниками в пролетарській державі. Допомога інтелігенції надавалась через те, що без її спеціальних фахових знань і практичного досвіду нова держава була не в змозі розв'язати завдання відбудови і налагодження економіки і культури, оскільки своїх спеціалістів ще не виростила. Більшовики потребували послуг освічених людей, а ті, в свою чергу, не мали особливого вибору, якщо вони хотіли зберегти свої життя. Насправді це було досить “неспокійне співіснування” [5]. Така допомога була надана й через те, що інтелігенція мала щільні контакти з громадськістю та науковими інститутами країн Європи, свідчила про реальний стан справ у країні у листах до родичів, близьких, друзів, що емігрували. Це викликало негативний резонанс і шкодило авторитету влади. З огляду на це, більшовики мусили змінити своє ставлення до інтелігенції. Визнавши необхідність допомоги працівникам розумової і творчої праці, держава розглядала її як своєрідний аванс інтелігентам за їх внесок у загальнонародну справу.

Більшовицьке керівництво, вдаючись по допомогу до “старих” спеціалістів, водночас мало на меті “перевиховати” їх, точніше приборкати, позбавити самостійності і тримати у залежності. Інтелігенцію прийняли як неминуче зло, її не залишали в спокої впродовж всього десятиліття, та і органи безпеки забезпечували пильний контроль. В. Ленін у 1921 р.,

позуючи художнику-портретисту Ю. Анненкову, відверто просторікував: “Взагалі, до інтелігенції, як Ви, напевне, знаєте, я великої симпатії не маю, і наше гасло “ліквідувати неписьменність” зовсім не слід тлумачити як прагнення до народження нової інтелігенції. Ліквідувати неписьменність слід лише для того, щоб кожен селянин, кожен робітник міг читати наші накази, звернення. Мета — цілком практична. Тільки і всього” [6].

В умовах так званої диктатури пролетаріату діяли суворі анкетні обмеження для усіх, хто не міг засвідчити своє робіничо-селянське походження. Інтелігенція разом із заможними селянами, підприємцями, торговцями, яким дозволялася діяльність, потрапляла до розряду “позбавленців”, тобто громадян, позбавлених політичних прав. Для інтелігенції діяли різноманітні обмеження в правах: право посідати певні посади, здобувати вищу освіту і т. д. Заборонялась також і громадська діяльність поза межами партій. Інтелігенції було відмовлено в політичному довір’ї. Політичні партії, з якими вона співробітничала, були розбиті вщент, а до партії більшовиків доступ їй був закритий. На морально-психологічному стані багатьох представників інтелігенції тяжко позначилося різке погіршення матеріального становища. Звикнувши до певного життєвого стандарту, вони внаслідок розрухи, різних реквізицій часто були позбавлені будь-яких засобів до існування [7].

Наріжний для нової влади принцип класової ієрархії залишався дороговказним навіть за обставин необхідності. Надаючи вимушену підтримку освітянській інтелігенції, влада в числі першорядних об’єктів своєї турботи виділяла створені нею робітничі факультети. Так, 1 лютого 1922 р. ВУЦВК прийняв постанову “Про матеріальне становище робітфаків”, яка передбачала: “Запропонувати НКПроду видачу продовольчого постачання для робфаків проводити в першу чергу нарівні з Червоною Армією... Відпустити з ресурсів Південбюро ВЦРПС УРПГ необхідні для робітфаків обмундирування, взуття, білизну і постільні речі за встановленою і твердою розцінкою... Наркомосу відпускати в першу чергу робфакам належне грошове утримання, підручники і прилади” [8].

Обов’язок визначити вартісний статус науковців і відповідну міру допомоги їм був покладений на Експертну кваліфікаційну

комісію при ВУКСУ, склад якої був затверджений постановою Раднаркому від 21 лютого 1922 р. Її діяльність скеровувалася головною директивою РНК по відношенню до вчених: надавати матеріальну підтримку вченим з огляду на корисність для держави їх поточної наукової діяльності. Належно забезпечити вчених взагалі, безвідносно до їх наукової продуктивності для держави, радянська влада ніколи не мала на меті [9].

У положенні про Експертну комісію вказувалося, що всіх вчених і митців, що потребує держава не може однаково задовольнити та й не бачить у цьому нагальної необхідності; їх матеріальний статус визначатиме корисність їх праці для молоді держави. З таких позицій кваліфікаційні експерти й мали визначити категорії науковців. Але за умов матеріальної скрути наукова продуктивність учених настільки знизилася, що судити про вартість того чи іншого науковця для держави було просто неможливим. Заступник наркома освіти РСФРР М. Покровський з досить цинічним прагматизмом розмірковував: “Цілком могло бути, що учений, котрий видавався зовсім “спрацьованим”, ні за яких умов не здатним рухати науку вперед, насправді, позбавившись необхідності вести щоденну жорстоку боротьбу за виживання, опиниться ще цілком корисним працівником. ... Без побоювання похибки можна виключити лише тих, хто по очевидній старості і слабкості, міг бути предметом лише соціального забезпечення, але ніяк не академічного” [10].

Отже, на початковому етапі довелося розділити вчених по розрядах не по їх поточній діяльності, а за їх набутою науковою репутацією. Було запропоновано розділити вчених по п’яти розрядах: I — вчені світового значення і великі представники галузі в УСРР; II — видатні представники різних напрямків в науці; III — самостійні дослідники; IV — викладачі вищої школи зі стажем і вченими ступеннями; V — початкуючі вчені. Разом з тим, Експертна кваліфікаційна комісія все одно мала виходити з “державної необхідності” спеціалістів: у першу чергу слід було опікуватися інженерно-технічною та лікарською інтелігенцією, відповідно, їм відводилось найбільше вакансій по забезпеченню; наступними були представники точних і природничих наук; останніми у праві на підтримку були представники суспільних і гуманітарних галузей. Восени

1922 р. в УСРР було ухвалено ввести категорію 0 — “молоді науковці”, вони не могли розраховувати на соціальні виплати чи пільги, але підлягали обліку.

До складу Експертної комісії по кваліфікації наукових працівників входили Я. Ряппо (голова) як заступник наркома освіти, О. Алов як голова Центрального бюро секцій наукових працівників (СНП), Д. Синцов, В. Мотич як члени ВУКСУ, Слуцький як член Укрбюро ЦК Профосвіти та Ю. Семковський як представник Народного контролю НКО [11].

Впродовж 1922 р. Експертна комісія по кваліфікації наукових працівників засідала близько 40 разів, розглядаючи списки науковців, надані їй з місць, в яких зазначалися спеціалісти різних наукових галузей з пропозицією віднесення їх до тієї чи іншої категорії. Справа ця гальмувалася неакуратним надси­ланням і недостатньою повнотою попередніх списків і анкет. Прикметною відмінністю перших реєстрів було те, що в числі супровідних документів надси­лалися розлогі автобіографії, повні списки наукових праць, в тому числі й іноземними мовами, вказувались дипломи, відзнаки і нагороди, йшлося про членство в наукових установах Європи, студіювання і викладання в закордонних університетах, підготовку наукової зміни, участь у міжнародних симпозиумах і конференціях, редагування фахових часописів і наукових видань тощо. З часом таких відомостей стає все менше, а приблизно на середину 20-х рр. весь облік був зведений до уніфікованої анкети, де визначальною ставала позиція “діяльність з 1918 р.”.

Початкові кваліфікаційні списки були не повними і недо­сконалими, як висловлювались чиновники від науки, в них потрапило багато “ученого шлаку”. Місцевим відділенням Ко­мітету було повідомлено, що вони тимчасові і не дають права на гарантоване забезпечення на тривалий час. Зрозуміло, що в умовах розрухи і безладу й справді скласти чітку і безпомилкову картину про науковий і творчий потенціал республіки було нереальним. Вимушена компромісність перших років з часом набрала ознак регулятивної норми: зі списків “випадали” в першу чергу ті, хто уникав активної громадської діяльності, не виявляв схильності до політичної та ідейної співпраці з більшовиками, висловлював негативні судження про існуючу владу та її політику.

Ухвалені рішення не відразу набували чинності і виконувались неакуратно; особливо важким залишалося становище працівників провінції. Для прикладу, наведемо листа ректора Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту до ВУКСУ від 15 серпня 1922 р.: “Впродовж усього минулого року вищі школи міста були позбавлені будь-якої матеріальної підтримки. Утримання за весь минулий рік заплатили у лютому 1922 р. і воно було еквівалентним для найбільш оплачуваних 2-3 фунтам сала. Пайок у минулому році отримували не у повній нормі, нерегулярно. На членів секції нічого не давали. Академперсонал прожив усі свої, накопичені раніше пожитки. На зиму академперсонал не має теплої одягу, взуття, білизни” [12]. До заяви доданий список академперсоналу з 38 осіб, серед них професори М. М. Федорів, М. Т. Геращенко, А. Е. Малинівський, Є. Д. Сташевський, приват-доценти О. М. Долинський, О. М. Городецький та ін. [13].

Експертна комісія по кваліфікації наукових працівників на 1923/1924 господарський рік зареєструвала по Україні 3 362 вчених, з них 995 були віднесені до молодих науковців [14]. Лише 70% (2 367 науковців) здобули право на академічний пайок. Категоріальний розподіл не тільки поляризував наукові сили за матеріальним забезпеченням, а й вніс психологічний дискомфорт у їхнє середовище, оскільки до вищих категорій потрапили не тільки справжні авторитетні вчені, а й владні чиновники, натомість чимало заслужених працівників освіти, науки і мистецтва були свідомо понижені в статусі.

Запроваджене восени 1923 р. додаткове грошове забезпечення отримували, за рішенням Експертної комісії, 1 753 наукових працівники (52,1%) [15]. У 1924 р. ці виплати були істотно різними для представників різних розрядів: для V — по 50,12 крб. (в центрі) і по 30,17 крб. (в провінції); для IV — по 28,74 крб., для III — по 17,84 крб., для II — по 16,71, для I — по 15,57 крб. [16].

Кваліфікаційні списки підлягали перегляду, не мали сталого характеру, будь-який вчений мав підтверджувати свою лояльність і готовність працювати на користь держави. У першому півріччі 1925 р. було проведено перереєстрацію членів СНП Києва. У рекомендаційному листі пропонувалося виключити з СНП зарахованих “помилково” (з міркувань підтримки академ-

пайком за років тяжкої матеріальної скрути) і тих, хто втратив зв'язок з радянською наукою чи вищою школою. Виключили 52 особи, натомість прийнявши нових 55 членів. Таким чином, на 16 червня 1925 р. Київська СНП нараховувала 1 068 осіб (з них 820 — члени “Робосу”, 248 — члени інших спілок) [17]. Щоб отримувати академічне забезпечення, професор мав виконувати не менше 528 год. на рік, а викладач — 792 год. [18]. Об'єктивно це ускладнювало науково-дослідну працю, відповідно загрожуючи працівникам вищої школи бути “вичищеним” зі списків через “некорисність”.

По Україні на 1 жовтня 1926 р. по ВУКСУ зареєстровано 3 020 наукових працівників, з них 1 154 — у Харкові, 915 — у Києві, 572 — в Одесі, 153 — у Дніпропетровську, 36 — у Кам'янці-Подільському, 34 — у Житомирі, 28 — у Чернігові, 27 — у Полтаві, 25 — у Вінниці, 19 — у Миколаєві, 18 — у Херсоні, 16 — у Ніжині, 12 — у Сталіно, 11 — в Луганську [19]. Хоча насправді це число не відповідало дійсній кількості наукових працівників в Україні.

27 лютого 1927 р. набула чинності нова інструкція про реєстрацію наукових працівників. За нею п'ятирозрядний поділ замінювався на трирозрядний: до I категорії — нижчої — були віднесені початкувчі вчені (колишні 0 і I категорії), до II — основної — наукові працівники і стажисти (колишні II і III категорії), до III — вищої — висококваліфіковані спеціалісти (колишні IV і V категорії) [20]. Перереєстрації підлягали не тільки вчені, що викладали у вищій школі, але й ті, що працювали самостійно або при науково-дослідних кафедрах. Знову було категорично застережено враховувати “корисність даної особи для республіки в сучасному і минулому” [21]. Відтепер правом на додаткове академзабезпечення користувались зареєстровані в ВУКСУ науковці лише III вищої категорії, іншим його видавали як виняток. За новою інструкцією враховувався рівень платні. Так, вченим-одинакам, що мали зарплату 150 крб. і більше, у додатковому забезпеченні відмовляти. Для сімейних враховували й кількість утриманців. Сімейні могли сподіватись на додаткові видатки, коли при одному утриманці їх зарплати не перевищувала 200 крб., при двох — 250 крб., при трьох — 300 крб., при чотирьох і більше — 350 крб. Додаткове забезпечення втратили пенсіонери [22].

При ВУКСУ була створена комісія по преміюванню, до її складу ввійшли: від ВУАН — Д. Багалій (голова) і академік А. Нікольський, від наукового комітету НКО — І. Красуський та І. Кавалеров, від НКО — М. Зотін, від НКЗ — А. Фінкельштейн, від ВРНГ — Є. Форафопов, від Артемівського університету — Б. Рохкин, від СНП Харкова — професор О. Алов [23].

Преміювання для держави було засобом заохочення доцільної праці, для вчених — істотною підтримкою до кучого бюджету. Наприклад, вінницький професор геології М. Безбородько, маючи гостру необхідність в коштах для лікування важко хворої дружини, здійснив самотужки наукову розвідку корисних копалин краю, його праця “Корисні копалини Тульчинського і Гайсинського округів Подільської губернії” отримала відзнаку від ВУКСУ [24]. Всесвітньо відомий кліматолог професор Л. Данилов, позбавлений через реквізиції майна наукової бібліотеки, прикутий до інвалідного візка, продовжував свої наукові спостереження і досліди; його праця про коливання температурного режиму південного регіону України була відзначена спеціальною премією в 1927 р. [25].

Соціальні виплати нерідко здійснювались без належного врахування стану тих, хто потребував допомоги. У зверненні Музичного товариства ім. М. Леонтовича до ВУКСУ 15 липня 1922 р. йдеться, наприклад: “ВУКСУ призначив щомісяця видавати допомогу родині Леонтовича, а також матері Степового по 10 тис. крб. золотом. Товариство наше вважає великою помилкою з боку Комітету призначення допомоги родині Леонтовича в такому мінімальному розмірі, бо коли стара бабуся, мати Степового, ще якось зможе прожити на 10 тис. крб., то родині Леонтовича, що складається з трьох осіб, прожити на ці гроші абсолютно неможливо. Просимо переглянути справу і призначити допомогу 40 тис. крб.” [26].

Пенсійним забезпеченням займався наркомат соціального забезпечення, але право на отримання пенсії інтелігентам за віком чи вдовам (дітям/родині) надавалось за посередництва ВУКСУ. Аналіз листування Комітету та його пенсійної комісії з НКЗ УСРР яскраво засвідчує, що замість соціальної гарантії для старої інтелігенції пенсійне забезпечення перетворилось на спосіб її соціального приниження. Список вдів і престарілих учених, представлених на посилену пенсію ВУКСУ на 1923 р.

нараховував 72 особи, лише близько половини з них її здобули [27].

До 1925 р. пенсії встановлювалися за індивідуальними заявами через ВУКСУ. Ці заяви розглядалися зі зволіканням, по декілька разів, через бюрократичні зачіпки позбавляючи літніх заслужених працівників щонайменшої підтримки. Для прикладу, професори Ніжинського ІНО В. Резанов, І. Турцевич, М. Бережков знаходились у ролі безнадійних прохачів впродовж трьох-чотирьох років [28].

У листопаді 1925 р. закон про пенсії встановлював її розмір в 70% місячного окладу на момент виходу на відпочинок. Наступного року закон “підкорегували” явно не на користь науковців. Пенсію встановили в розмірі до 120 крб. для професорів і до 75 крб. для викладачів. Для заслужених працівників запровадили так звану “академічну” (у розмірі повного окладу), яку отримували науковці або їх вдови до кінця життя [29].

Комітет сприяння вченим налагодив стосунки з закордонними науковими установами, щоб скористатись їхньою допомогою українським вченим не тільки у забезпеченні умов праці (надсилання спеціальної літератури, наукової періодики, необхідного приладдя й обладнання тощо), а й для їх матеріальної підтримки. Так, у Чехословаччині українське студентство з різних державних територій, дізнавшись про скрутне матеріальне становище, в якому знаходилися наукові установи і культурні працівники в Україні, започаткувало “Комітет допомоги українським культурним силам на Україні”, щоб надавати їм допомогу, відповідно до своїх сил і засобів. Комітет цей впродовж півтора року популяризував серед чужинців потребу негайної допомоги голодуючим України, влаштував для цієї цілі збірки, концерти і т. ін. Вислав подарунки в першу чергу для членів ВУАН та для інших вчених. У посилці, приготовленій українськими студентами в Чехословаччині, були такі необхідні речі як пальта (30 шт.), плащі (10 шт.), піджаки (41 шт.), брюки (53 пари), сорочки (30 шт.), фуфайки (5 шт.), кальсони (16 пар), черевики (39 пар), шкарпетки (22 пари), капелюхи (7 шт.), картузи (10 шт.), а також краватки, носовички, шнурки, бинти, рукавички, гудзики, голки, мило тощо [30]. Втім зібрані речі, важливі для життя і праці, не вдавалося переправити в Радянську Україну через те, що ані Комітет, ані наукові уста-

нови, для яких вони призначені, не мати фондів для сплати мита і інших видатків, зв'язаних з пересилкою [31]. Митний комітет Наркомату зовнішньої торгівлі ССРР відмовив у безмитному пропуску подарунків для УАН.

Таким чином, діяльність ВУКСУ у 1920-і рр. значною мірою відображає процес становлення системи стосунків влади й інтелігенції, вона відбиває, з одного боку, вироблення і перевірку стратегічного курсу цих стосунків, з іншого — віддзеркалює його тактичне корегування по мірі соціальної адаптації інтелігенції в нових владних умовах і покращення її матеріально-побутового становища.

У 1920-і рр. можна виокремити такі етапи в його діяльності: I — 1921–1923 рр. — період налагодження необхідної мережі допомоги інтелігенції в надзвичайних умовах життєдіяльності, з'ясування її ставлення до влади рад і політики більшовиків, апробування початкових методів нагляду і контролю над нею; II — 1924–1928 рр. — період балансування у системі “влада-інтелігенція”, коли інтелігенцію, з одного боку, необхідно було толерувати через складність посталих господарських і культурних завдань за відсутності підготовлених “пролетарських” кадрів, а з іншого, її необхідно було приборкувати й упокорювати “м'якими” методами (встановлення кваліфікації, зарплати, надання відряджень, житла, лабораторій тощо); III — 1929–1930 рр. — період кінцевого встановлення системи контролю над інтелігенцією з застосуванням початкових репресій проти науковців і митців, що не радянізувалися і не піддалися політиці регулятивного системного підпорядкування, а також усунення непокірних з орбіти державної опіки.

Джерела та література

- 1.Центральний державний архів вищих органів влади України (Далі — ЦДАВО України). — Ф. 331. — Оп. 1. — Спр. 4. — Арк. 7.
- 2.ЦДАВО України. — Ф. 331. — Оп. 1. — Спр. 5. — Арк. 4.
- 3.Там само. — Спр. 4. — Арк. 7.
- 4.Семашко Н. Итоги прошлого и задачи будущего // Год работы Центральной Комиссии по улучшению быта ученых при Совете Народных Комиссаров (ЦЕКУБУ). Декабрь 1921 г. — декабрь 1922 г. — М., 1922. — С. 14.
- 5.Вихавайнен Т. Внутренний враг: борьба с мещанством как моральная миссия русской интеллигенции. — СПб., 2004. — С. 147.

6. Анненков Ю. П. Дневники моих встреч. Цикл трагедий. — М., 1991. — С. 270.
7. Нариси історії української інтелігенції (перша половина ХХ ст.): У 3-х кн. — К., 1994. — Кн. II. — С. 6.
8. Культурне будівництво в Українській РСР. — Т. 1. — К., 1960. — С. 137–138.
9. Покровский М. Основные принципы работы Экспертной Комиссии // Год работы Центральной Комиссии по улучшению быта ученых при Совете Народных Комиссаров (ЦЕКУБУ). Декабрь 1921 г. — декабрь 1922 г. — М., 1922. — С. 16.
10. Там само.
11. ЦДАВО України. — Ф. 331. — Оп. 1. — Спр. 69. — Арк. 5.
12. Там само. — Спр. 48. — Арк. 28.
13. Там само. — Арк. 1.
14. Там само. — Спр. 69. — Арк. 5.
15. Там само. — Арк. 3.
16. Там само. — Спр. 148. — Арк. 110, 112, 116, 118.
17. Там само. — Спр. 188. — Арк. 1-1 зв.
18. Там само. — Спр. 257. — Арк. 35.
19. Там само. — Спр. 253. — Арк. 8.
20. Там само. — Спр. 5. — Арк. 12.
21. Там само. — Арк. 15.
22. Там само. — Арк. 10.
23. Там само. — Спр. 68. — Арк. 3, 4.
24. Там само. — Спр. 86. — Арк. 1-2.
25. Там само. — Спр. 148. — Арк. 110.
26. Там само. — Спр. 7. — Арк. 168.
27. Там само. — Оп. 2. — Спр. 78. — Арк. 1-6.
28. Там само. — Оп. 1. — Спр. 39. — Арк. 15; Спр. 51. — Арк. 2; Спр. 42. — Арк. 41–85.
29. Касьянов Г. В. Українська інтелігенція 1920-х — 1930-х років: соціальний портрет та історична доля. — К. — Едмонтон, 1992. — С. 91.
30. ЦДАВО України. — Ф. 331. — Оп. 1. — Спр. 22. — Арк. 4–5.
31. Там само. — Арк. 19.

Анотації

Коляструк О. А. Деятельность Всеукраинского комитета содействия ученым в 1920-е гг.

В статье раскрывается деятельность Всеукраинского комитета содействия ученым в 1920-е гг., направленная, с одной стороны, на поддержку ученых и деятелей искусства в условиях послевоенного хаоса и демонтажа традиционных институтов социальной жизни, а с другой, на ее подчинение новой власти. Показаны основные направления работы Комитета: академическое продовольственное и денежное обеспечение, поддержка здоровья и работоспособности, пенсионное обеспечение, охрана жилищных прав.

Kolystruk O. A. Activity of all -Ukrainian committee of assistance to scientists in 1920s.

The article investigates the activity of all -Ukrainian committee of assistance to scientists in 1920s, which aim was, at one hand, to support scientists and artists under conditions of the post-war chaos and dismantling of conventional social institutions, and on the other hand, its submission to the new power. The main directions of the committee's work: food and financial security of the scientists, pension guarantees, protection of the essential rights.

О. О. Кривуля

ЖІНКИ І ПРОФСПІЛКИ В УСРР (1920-ті роки)

В умовах розбудови громадянського суспільства в незалежній Україні, особливо останнім часом, акцентується увага на вирішенні соціальних проблем, у тому числі тих, які безпосередньо стосуються жінок. Крім органів державної влади та місцевого самоврядування на підприємствах та в установах ці питання намагаються розв'язати професійні спілки. Проте їм не завжди вдається успішно виконувати покладені на них функції. Вважаємо, що певною мірою, корисною для їх практики стане досвід організації роботи у вирішенні подібних проблем у роки радянської влади в Україні протягом 20-х років ХХ століття. Тому тема є актуальною.

У радянській історичній науці роль профспілок у житті жінок майже не досліджувалася. Деякі аспекти проблеми проаналізовані лише у монографії П. М. Чиркова [1], але у межах всього СРСР. У сучасній історичній науці проводиться багато